

Varga Jenő: A világháború gazdasági következményei*

Az emberiség sorsa elsősorban a gazdasági viszonyok alakulásán múlik. Ha tehát meg akarunk valamit tudni arról, miként fog az emberiség sorsa a most folyó világháború után módosulni, elsősorban azt kell megvizsgálunk, hogy az a gazdasági alap, amelyen a modern népek egész kultúrája fölepül, a kapitalizmus, milyen változásokkal fog kikerülni a mai háborús válságból. Merész dolognak látszik, ehhez a vizsgálathoz már most, az események forgatagában hozzáfogni. De ez a kérdés annyira fontos, hogy meg kell kezdeni vizsgálatot, bárha az a veszély fenyeget, hogy a tények hiányos ismerete és a történelmi előzmények abszolút hiánya mellett a későbbi fejlődés rácsafol jóslatainkra . . .

A föladatot megnehezíti, hogy a modern kapitalizmus fönnállása óta a maihoz fogható világháború még nem volt. A napóleoni háborúk idején a kapitalista gazdaság még kezdetleges fejlődés fokon állott: a tizenkilencedik század háborúi, az orosz-török, osztrák-porosz, német-francia, orosz-japán háborúk csak két-két hatalom közt folytak: a többi állam árúcserejét a háború alig érintette, sőt maguk a hadviselő államok is majdnem zavartalan összeköttetést tartottak fönn a semleges külvilággal. Ezeknek a háborúknak gazdasági következményeiből tehát nem sok tanulságot vonhatunk le a most folyó világháború gazdasági eredményeire. A jövő alakulását tehát teljesen elméleti megfontolások alapján kell megrajzolni: épen ezért ez a rajz csak vázlatos lehet, a jövő gazdasági képének csak bizonytalan körvonalait nyújthatja.

A háború kitörése előtt általában azt hittük, hogy egy világháború rögtöni katasztrófával fenyegeti a kapitalista gazdasági rendet. Alig akadt ember, aki egy esztendeig tartó világháború elviselésére a mai gazdasági alapot elég erősnek tartotta volna. Ma már látjuk, hogy ez a túlzott pesszimizmus alaptalan volt. A háború kitörését követő rögtöni zavart esakhamar bizonyos nyugalom váltotta föl: a kapitalizmus váratlanul nagy ruganyosságot, nagy alkalmazkodási képességet bizonyított a háború folyamán. Sokan most az ellenkező végletbe estek és úgy vélik, hogy a gazdasági élet a háború folytán alig fog

* Szerző felolvasta a *Társadalomtudományi Társaság*-nak március 30. ülésén.

valamit szenvedni, alig fog valamit változni. Ezt a nézetét határozottan tévesnek tartjuk: a gazdasági élet igenis mélyreható károsodást szenved a háború folytán, olyan károsodást, amelynek következményeit igen soká fogja sýnyleni.

Európa elszegényedése

A világháború legfontosabb következménye Európa elszegényedése lesz. A háború folytán az európai fogyasztás óriási módon emelkedett és pedig az improduktív fogyasztás, az értékeknek teljes megsemmisülése. A fogyasztás emelkedését több tényező idézi elő. A hadviselés maga rengeteg értékeket használ föl hadianyagok alakjában improduktív módon: a fegyverek, lövegek, hadihajók, kocsik, lovak, a vasutak gördülőanyaga, drót és ezerféle más javak számtalan milliárdnyi értékben pusztulnak el a hadviselés folytán. Ehhez járul mint második tényező a hadműveletek színterén az ingó és ingatlan vagyonban okozott mérhetetlen kár. Oroszlengyelországban magában 4500 falu és néhány száz város pusztult el. Belgium anyagi károsodását egy belga tudós négy és fél milliárd frankra becsüli. Az elpusztított Galícia, a feldúlt francia terület, Elzász, Szerbia és a nagy török hadiszíntér: itt mindenütt a valóságos értékek milliárdjai pusztultak el. Vegyük még hozzá az elpusztított hajókat, fölrobbantott hidakat, vasutakat; szinte megbecsülhetetlen az a pusztítás, amit a háború a polgári javakban ejt.

De az elszegényedésnek van egy még ennél is hatalmasabb forrása és ez az európai termelés nagyarányú megcsökkenése. Nem tudjuk persze megállapítani, hogy az európai hadviselő és semleges államok mennyi embert állítottak eddig fegyverbe. Semmiesetre sem tévedünk nagyot, ha húsz millióra becsüljük* azt a többletet, amellyel most Európában — az elesetteket, sebesülteket és betegeket leszámítva — több ember van elvonva a katonai szolgálat által a produktív munkából, mint rendszeren.

Ehhez kell számítani azt a további milliókra rugó munkásságot, amely úgy a hadviselő mint a semleges államokban a külkereskedelmi forgalom és a belső közlekedés zavarai, valamint a luxusfogyasztás megcsökkenése folytán munkanélkül volt hosszabb vagy rövidebb ideig. Némely szakmában, például a nyomdaiparban a munkanélküliség a háború megkezdése óta állandóan igen nagy méretű. Más iparágaknál a nagyarányú hadügyi megrendelések megszüntették a munkanélküliséget. Ámde nyilvánvaló, hogy a hadsereg számára dolgozó munkások voltaképp szintén nem végeznek produktív munkát! Az a sok százezer munkás, aki a hadsereg számára fuvaroz, erődöket

* A hadviselő államok jelenlegi lakossága 377 millió ember: csak a lakosság 5%-át számítva, ez már 19 millió ember: hol vannak még a semleges államok hadilétszámra emelt seregei! Szerbiában a második Balkánháború idején a lakosság 14% állt fegyverben.

épít, sáncokat ás, közgazdasági szempontból nem végez produktív munkát, nem termel javakat. Az európai munkaerő javarésznének elvonása a termelőmunkától legalább is egy év tartamára a javaknak még nagyobb arányú megfogyatkozását jelenti, mint a hadviselés közvetlen értékpusztítása.

Hogy az itt felsorolt tényezők mekkora pénzben kifejezhető értékpusztulást jelentenek, erre nézve csak nagyon megközelítő számokkal szolgálhatunk.

A német-francia háborúban minden a harcban résztvevő katona napi költsége körülbelül 6 márkába, vagyis 7 koronába került. Nem szorul bizonyításra, hogy a mostani háború költsége sokkal nagyobb, mint a 45 év előtti háborúnak. A hadiszerek sokkal értékesebbek, az elhasznált muníció mennyisége aránytalanul nagyobb, végül ez a háború a tengeren is folyik, a tengeri háború pedig különösen költséges. Hisz a Dardanellák ostrománál felhasznált muníció és az elsüllyedt hajók értéke legalább egy milliárdra rúg. Bizonyára nagyon alacsony számot veszünk föl, ha egy-egy katona költségét napi 10 koronában vesszük föl. Ez 20 millió embert számítva, napi 200 millió korona; a háború egy év tartamára, tehát tisztán a hadviselési költség 73 milliárd koronára rúg. Igaz, hogy ennek egy része, a katonaság élelmezése olyan kiadás, amin noha kisebb tétellel, béke idején is megvolna; azonban oly alacsony költségbecslést csináltunk, hogy ezt a tételt bátran figyelmen kívül hagyhatjuk.

Hogy ez a szám egyáltalán nem túlzott, ezt bizonyítja az eddig felvett hadikölcsönök összege. Febr. 24-én összeállítottam a *Népszava-hun*, az *Oesterreichischer Volkswirt* heti krónikája alapján az eddig fölvelt hadikölcsönöket. Az eredmény a következő:

Anglia fölvelt 3 új kölcsönművelettel	9500 millió koronát
Oroszország fölvelt 9 új kölcsönművelettel	8725 „ „
Németország (Poroszország és Elzász) fölvelt három összegben	7182 „ „
Franciaország hat kölcsön által	5056(?) „ „
Ausztria-Magyarország két kölcsön által	3665 „ „
A többi állam együttesen	7532 „ „
	41.660

Ehhez járul a legújabban felvett közel 11 milliárdos német belső kölcsön, valamint az Amerikában fölvelt kisebb kölcsönök, továbbá a most jegyzésre kerülő 10 milliárd koronás angol belső kölcsön, nincsenek föltüntetve azok a kölcsönök, amelyeket a hadviselő államok saját jegybankjaiktól vettek föl! Ezek pedig óriási összegek. Franciaország maga 4800 milliót vett föl a jegybanktól, az orosz és osztrák-magyar bank is erősen igénybe lehet véve. A háború első nyolc hónapja folyamán, tehát a jegybankoktól fölvelt kölcsönök nélkül összesen körülbelül 63 milliárd korona hadikölcsönt vettek föl, a jegybankok függő kölcsönével együtt körülbelül 80 milliárdot, ami azt a becslést jóval fölülmúlja. Persze figyelembe kell venni,

hogy az egész hadikölcsön nem fogyasztódik el — közgazdasági értelemben — hadi célokra. Elsősorban le keli vonni a kibocsátási árfolyamkülönbözetet, továbbá a hadseregszállítók nem kicsiny profit-többleteit. Csak ami ezentúl fennmarad, tekinthető valóságos fogyasztásnak.

Teljesen bizonytalan, hogy mennyire becsülhető a hadviselés által elpusztított polgári javak értéke. Erre nézve csak a szám nagyságrendje bizonyos; egy belga tudós a kis Belgium kárát több mint 4 milliárdra becsüli; mindenesetre több tíz milliárdra rüg! Vegyünk kerek számban 30 milliárdot.

Valamivel megközelítőbben lehet becsülni azt a veszteséget, amely munkaerőnek a termelő munkától való elvonása által keletkezik. Ha a harcban állók számát, a halottakat, sebesülteket, betegeket és rokkantakat beleszámítva, 20 millióra tesszük; a háború által előidézett teljes vagy részleges munkanélküliséget nagyon alacsony számítással az évi átlagban szintén 5 millióra: úgy összesen 25 millió javakorbéli, egészséges férfi munkaerőt vont el a háború a termeléstől. Ha egy egészséges javakorbéli munkás évi termelésének értékét 2500 koronára becsüljük, ez semmiesetre sem magas szám. Hiszen a német, francia, angol férfi, ipari munkásnak a munkabéve ennél jóval magasabb, az általa termelt értéktöbbletet számba sem véve.* Az ilyenformán Európa termelésében beálló hiány 62 és fél milliárd koronára becsülhető. A három tétel együtt: a hadviselésnél elhasznált értékek, a hadviselés folytán elpusztult magánjavak és a termelésben beállt csökkenés együttesen, tehát egy év alatt nagyon alacsony becslés mellett 140 milliárd koronára becsülhető.

Ekkora összeggel csökken Európa vagyona, ennyivel kevesebb lesz az Európában fölhalmozott valóságos javak értéke, mint lett volna, hogyha a háború a termelés normális menetét meg nem zavarja.

Az elszegényedés aránya és jelentősége

Milliárdos számokkal könnyű dobálódzni, mondhatná valaki! Azonban ezeknek a jelentősége attól függ, hogy milyen arányban állnak a meglevő vagyonhoz. Sajnos, a különböző államok valóságos vagyonáról biztos adataink nincsenek. A becslések mind olyan alkatrészeket is tartalmaznak, amelyek a mi szempontunkból nem tekinthetők vagyonnak; ilyen a föld értékének az a nagyobb része, amely nem a föld javítására szolgáló befektetett tőkének felel meg, hanem tőkésített földjára; ilyen az illető államok polgárainak külföldi államokkal vagy ezek polgáiraival szemben fennálló követeléseit, külföldi állampapírok, kötvények stb. De ha ezt nem is számítjuk le, ha a legma-

* Kautsky évi 2400 márkára becsüli egy katonának alkalmas férfi évi értéktermelését. *Neue Zeit*, 1914. szept. 18.

gasabb becsléseket vesszük is figyelembe, akkor is kitűnik a háborús szegényedés óriási mérete.

A nemzeti vagyon nagyságát becsülték:

Németországban*	330—360	milliárd M.
Franciaországban**	225—250	„ „
Angliában	250—300	

Eme magasabb becslések szerint Európa három leg-hatalmasabb, leggazdagabb államának összes vagyona — a bele nem tartozó földbirtok-értékkel és külföldi követelésekkel együtt — csak 800—900 milliárdra rúg. Az általunk becsült 140 milliárd koronás veszteség tehát mindenesetre egy igen tekintélyes vagyonsökkenést jelent. Ha pedig csak a valódi vagyont becsülnők föl, a csökkenés aránya megdöbbentő nagy volna!***

Ennek a vagyonsökkenésnek az óriási gazdasági jelentőségét azonban csak akkor tudjuk igazán megítélni, ha nem a meglévő vagyonnal, hanem az évi vagyonszaporulattal hasonlítjuk össze, ha figyelembe vesszük, hogy hány évszázad munkája halmozta föl az előbb említett nemzeti vagyonokat. Schmoller a német birodalom évi vagyonszaporodását 2,5—3 milliárdra, mások valamivel többre, a legmagasabb becslés 3,7 milliárdra teszi.† Ez az egy számadat is elegendő annak a megállapítására, hogy ez a háború, ha csak egy évig tart is el, Európának legalább öt évi, talán tíz évi vagyonszaporulatát emészti föl!

Már pedig ennek óriási jelentősége van. A kapitalizmus főhajtóereje a vagyon fölhalmozódás, az akkumuláció! A folytonos erőteljes tőkefölhalmozás tette Európa számára, főleg a nyugati országok számára lehetségessé, hogy elhelyezést, megélhetést tudjanak teremteni a népesség folyton szaporodó tömegének. A gépek alkalmazása folytán a mezőgazdaságban és iparban egyre munkaerők válnak fölöslegessé. Ugyanannyi termék előállítására folyton kevesbedő emberi munkaerőre, folyton nagyobbodó értékű termelőeszközre van szükség. A technikai haladásnak elkerülhetetlen gazdasági következménye ez. Marx tétele, hogy a gép folyton munkaerőt tesz szabaddá, minden korlátozás nélkül máig is fennáll. Azonban mindezideig az európai államok akkumulációja, évi vagyonszaporulata oly nagy

* Steinmann-Bucher számításai Mindkettő idézve Lexis: *Volksvermögen: Handvörterbuch der Staatswissenschaften* VIII. k.

** Chiozza Money számításai

*** Hogy a nemzeti vagyont általában mennyire túlbecsülik, erre érdekes példákat hoz föl Chiozza Money: az orosz államvasutak eredeti költsége £ 547,000.000: ellenben az ugyanolyan hosszúságú angol vasutak névleges értéke £ 1,335,000,000. Ugyanő kimutatja, hogy a £ 12 milliárd angol vagyonnak egy harmada föld és telekérték, tehát túlnyomóan tőkésített földjárdék. Lásd Ch. Money: *The Nations Wealth* 125—125. lap.

† Riesser: *Die deutschen Grossbanken und ihre Konzentration*.

volt, hogy a gépes termelésnek munkást kivető tendenciáját teljesen ellensúlyozta. Az európai államok ipari termelése az évente megtakarított új tőkék alkalmazása folytán évről-évre annyira kiterjedt, hogy nemcsak a fölöslegessé vált munkások találtak újra elhelyezést az iparban, nemcsak a városi népesség természetes szaporulata jutott munkához, hanem még a mezőgazdaságban fölöslegessé vált és a városokba tóduló munkásokat is el tudta tartani. Az iparral és kereskedelemmel foglalkozó népesség arányszámának emelkedése, valamint a városi népesség rohamos szaporodása bizonyítja ezt.* Marx nyelvén kifejezve: az összes tőkének a szaporulata oly nagy volt, hogy ámbár a változó tőkerész aránya a konstans tőkéhez egyre kisebb lett, a változó tőke abszolút nagysága az iparban egyre nagyobbodott, úgy hogy évről-évre több munkás talált az európai iparban elhelyezést. Ennek a fejlődésnek, amelynek végeredménye az volt, hogy nyugati Európa a világ műhelyévé alakult át, előfeltétele az akkumuláció gyors tempója és zavartalansága volt. Nyilvánvaló, hogy az akkumuláció megszűnése és az ennek a helyére lépő ellenkező jelenség, a valódi javak pusztulása, a nagyarányú elszegényedés mélyreható változásokat kell hogy létrehozzon a kapitalista világ gazdaságban.

Az elszegényedés leplezése: a fiktív tőkék szaporodása

A modern kapitalizmus sajátossága, hogy a tünetienyék lényegét egy ellenkező látszat leplezi a felületés vizsgáló előtt, így van ez a háborús szegényedéssel is, amelyet kétségbevonni az eddig elmondottak után aligha lehet. De a látszat mást mond. Azt látjuk, hogy a hadseregszállítók, a bankok, a gyárak, a kereskedők nagyszerűen keresnek, nem is említve az agráriusokat, akik minden termékükért dupla árt kapnak. Pénz van mindenfelé bőven. A falusi gazdák kifizetik tartozásaikat a takarékpénztárban. A kereskedők meggazdagodnak, mert minden árújuk értéke, amely raktárakon fekszik, rohamosan emelkedik. A hadikölcsönök mindenütt fényes eredménnyel járnak. Az általános meggazdagodás tünetei mutatkoznak a hadviselő államokban, kivéve magukat a hadművelési területeket.

Ennek a sajátos gazdagodást folyamatnak az oka a fiktív értékek, fiktív tőkék óriási méretű szaporodása. A hadviselő államok kormányai teljes mértékben tisztelik a kapitalista termelési rend alapját, a magántulajdont. A kormányok mindent amit vásárolnak, készpénzen fizetik meg és pedig igen jó árakon. Készpénzen, vagyis az illető államban törvényes fizető eszközt képező bankjegyekben. A bankjegyforgalom ennek folytán — valamint a hitelszervezet megbomlása folytán — a háború óta hihetetlenül felszökött. Íme néhány adat:

* Lásd részletesen Oppenheimer Fr.: *Das Grundgesetz der Marx'sehen Gesellschaftslehre.*

	Bankjegyforgalom, millió kor. Emelkedés		
	1914	1915	%
Német birodalmi bank március 15	2154	5924	175
Angol bank március 12	700	1490*	157
Francia bank március 11	5813	11093	92

Az orosz és osztrák-magyar bank kimutatásai a háború óta nem kerülnek nyilvánosságra, kétségtelen azonban, hogy a bankjegyforgalom ezeknél is hasonló arányban emelkedett.

Az állam bankjegyszükségeit részben a jegybanknál fölvetett függőkölsön, részben polgárainál fölvetett hadikölcsönök útján fedezi. A hadikölcsön fölvetésénél az állam természetesen kamatozó kölcsönkötvényeket bocsájt ki; ezt kapják azok a polgárok, akik bankjegyeiket, bankbetéteiket, esetleg aranyukat az államnak átengedik. Az egyes polgár szempontjából ez az aktus pusztán formális változás: előbb készpénze, bankjegye vagy más értékpapírja volt; most van helyette ugyanannyi névértékű hadikölcsöne. Az egyes polgár magángazdasági szempontjából nézve semmi változás nem történt, ugyanannyi vagyona van mint előbb. Az állam a kapott pénzen vásárol hadiszereket, élelmet, posztót. A szállítók szempontjából viszont úgy áll a dolog, hogy nekik voltak bizonyos értékű javaik, ezeket készpénzen eladták az államnak, vagyonuk tehát semmiesetre sem lett kevesebb. Közgazdasági, nem magángazdasági szempontból vizsgálván azonban a dolgot, egészen mást látunk! Azokat a hadiszereket, posztót, lovat, amit az állam a hadikölcsön útján szerzett bankjegyeken vásárolt, a hadviselés improduktív módon elfogyasztja: a valódi javak eltűnnek. Helyükbe megmaradt a polgárok kezében a hadikölcsönkötvény, amely az egyén szempontjából tőke, mert neki rendes évi jövedelmet biztosít, a közösség szempontjából azonban nem tőke, nem valóságos vagyon, hanem adósság, fiktív tőke. Fiktív, mert az improduktív módon fölhasznált tőke persze nem termel értéktöbbletet. Az ilyen kölcsönkötvény igazi közgazdasági értelme nem más, mint hogy birtokosának jogot szerez arra, hogy az ország jövődjéről a termeléséből az állam közvetítésével egy bizonyos részt magának kihasítson! Az állami kötvények utalványok leendő értékekre, nem valóságos értékek . . .

A modern hitelszervezet módot nyújt az ilyen fiktív tőkék végnélküli szaporítására. A hadikölcsönt nemcsak azok jegyezhetik, akiknek készpénzük van, hanem bárki, akinek valamiféle értékpapírja van. Ezt valamely pénzügyintézetnél lombardiroztatja és a kapott pénzen jegyez hadikölcsönt. Az ilymódon a kezébe került kötvény voltaképpen már másodfokú fiktív tőkét képez. Ha már most az állam kifogy a pénzből, újra polgáraihoz fordul kölcsönért. A polgárok azt a bankjegymennyiséget, amelyet az

* A 940 millió koronára rúgó, az állam által garantált kis bankjegyek forgalmával, amelyekről a bankkimutatás nem emlékszik meg. (*Oestr. Volkswirt.*, 1915 márc. 27.)

államtól szállítások, fizetések, zsold stb. fejében kaptak, ismét visszaadják az államnak, kapván helyébe utalványokat az ország jövődjének egy bizonyos részére. Akiknek készpénzük nincs, lombardíroztatják hadikölcsönkötvényeiket és a kapott pénzből újra jegyeznek új kölcsönt, úgy hogy most már harmadfokú fiktív tőke keletkezik. És ez így tetszőleges számban ismétlődhetik. A pénz sohasem fogy el: csak a valóságos javakat fogyasztja el a hadviselés, de helyébe új és új fiktív tőkét teremt az állam. A valóságos javak helyét végül teljesen betöltik a látszólagos értékek, a bankjegyek és kötvények. Akinek régen lovai, gabonája, tehenei, acélja, reze avagy más javai voltak, annak most bankjegyei, bankkövetelése avagy államkötvényei vannak. Mivel pedig eközben az összes árú értéke folyton drágul, mivel minden hadseregszállító fényesen keres, a megmaradó valóságos javak, a bankjegyek, bankkövetelések és államkölcsönök, szóval a fiktív és valódi javak együttes névleges értéke a háború végén sokkal nagyobb lesz, mint a háború előtt: óriási gazdagodásnak látszata keletkezik tehát ott, ahol valójában igen nagy arányú elszegényedés történt.

Európa és az idegen világrészek

Ez a látszólagos gazdagság azonban eltűnik az illető ország határain túlterjedő forgalomban. Európa évente több milliárd értékű nyersanyagot hozott be az idegen világrészekből: élelmiszereket, gabonát, húst, kávé, teát, ruházati nyersanyagokat, gyapotot, gyapjút, jutát, egyéb nyersanyagokat (kaucsukot, salétromot, reze stb.). A behozatal most, mivel Németország és Ausztria-Magyarország a tengerentúli forgalom elől kizvetlenül el van zárva, továbbá mivel a kereskedelmi hajóraj a hadműveletek által le van foglalva és a német hajók a forgalomban részt nem vehetnek, jóval kisebb mint máskor. Ez azonban csak múlandó jellegű: Európának ezekre a nyersanyagokra föltétlenül szüksége van annál inkább, mivel a háború folytán a fogyasztás a legtöbb cikknél nagyobb a rendesnél. A béke helyreállta után a nyersanyagok importja igen nagy arányokban fog megindulni. De mivel fogja a valóságos javakból kifogyott, elszegényedett Európa a nyersanyagimportot megfizetni? Eddig iparcikkkel fizetett. Azonban a hosszantartó háború folytán Európa annyira kifogyott az iparcikkekből, a háború alatt annyi ipartelep pusztult el és annyi értékes munkaerő veszett oda, hogy Európa néhány évig saját szükségletének fedezésére lesz kénytelen termelni! Iparcikkkel tehát nem igen tud majd fizetni. Nyersanyag behozatalának másik részét Európa ingyen kapta az idegen világrészekből: ama nagy tőkék fejében, amelyeket Európa, a világbankárja, a többi világrész államainak kölcsönzött. Anglia, Franciaország, Németország úgy fogják nyersanyagbehozatalukat megfizetni, hogy az idegen világrészek nyersanyagküldeményeikkel nemcsak a nekik kölcsönzött

tőkéek kamatait, hanem magukat a tőkéket is vissza fogják fizetni. A fiktív tőkének belföldi szaporodását részben ellensúlyozza majd a külfölddel szemben fennálló tőkekövetelések fogyása. A szegény országok, mint Ausztria-Magyarország, Oroszország, Olaszország, amelyeknek nincsenek tengerentúl elhelyezett tőkéik, kénytelenek lesznek új adósságokat csinálni külföldön, nyersanyag importjaik fedezésére. Azok a kölcsönök, amelyeket Anglia, Franciaország, Oroszország és más államok Amerikában felvettek, már mutatják a nemzetközi tőke megosztás új alakulását. Európát az a veszély fenyegeti, hogy a háború folytán elveszti pénzügyi világuralmát, ami természetesen gazdasági és politikai túlsúlyának a veszélyeztetését is jelenti. Minél tovább tart a háború, annál fenyegetőbb ez a veszedelem.

A háború folytán a nyersanyagok, főleg az élelmiszerek ára a világpiacon hirtelen felszökött. Az árucseré arányai ezáltal Európa hátrányára eltolódtak. Ugyanannyi mennyiségű mezőgazdasági termékről Európának most és nyilván még néhány éven át, sokkal több iparcikket kell majd adnia, mint eddig! Eddig általában a nagyiparos országok zsákmányolták ki az agrár országokat. Mivel ugyanis termelésükben aránytalanul magasabb organikus összetételű tőkét használnak, vagyis a termeléshez sokkal több tőkét és kevesebb emberi munkaerőt alkalmaznak, mint a tőkeszegény agrár országok, az általuk termelt érték-többlet aránylag kicsi. Amde a modern kapitalizmusban az árúk nem értékükön, hanem termelési árúkon cserélődnek ki. Mivel minden tőkének, bármily organikus összetételű is az, elméletileg egyenlő profitot kell hozni, a magas organikus összetételű tőkével termelt iparcikkek értékükön fölül, a kis fixtőkével termelt agrártermékek értékükön alul kelnek el. A nagytőkés országok ilyen módon az árucserében kihasználják a tőkeszegény országokat.* Az agrártermékek óriási áremelkedése ennek az állapotnak véget vet, a háború után egy darabig a tengerentúli agrárállamok javára billen a mérleg, ami által Európa pénzügyi és gazdasági fölényét újabb veszély fenyegeti. A háborús elszegényedés így elsősorban Európa pénzügyi uralmát a többi világrész fölött fogja megrendíteni.

Az ipartelepülés világgazdasági eltolódásai

Talán még mélyrehatóbb károsodást fog szenvedni Európa közgazdasága ipari világuralmának megrendülése által! Mindezt ideig Európa volt a világ műhelye, „a világgazdaság városa”, mint Oppenheimer nevezte. Ide hurcolták össze az ipari nyersanyagokat a világ minden részéről és innen látták el a világ ipari szükségletének nagy részét. Min alapult Európának ez az előnyös helyzete? Mivel a világpiacon árúforgalom is magán-gazdaságok útján történik, nyilván csakis azért, mert a legtöbb

* Lásd Otto Bauer: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*.

iparúknak Európában előnyösebb telephelye volt, mint a világ más részein, vagyis minden szállítási költséget számbavevé, ez idegen világrészeket olcsóbban lehetett Európából iparcikkekkel ellátni, mint hogyha minden országban mindent ottani üzemek termeltek volna.* Európa telephelyi előnyei részben saekuláris természetűek, tehát olyanok, amelyeken a világháború mit sem változtat. Ilyenek: középponti helyzete a leg-, több szárazföldet magában foglaló félgömbön, kitűnő tagozottsága, hajózható folyói, óriási együttesen fekvő vas- és kőszén* telepei. De az európai ipar fölényét ezen geográfiai tényezőkön kívül más körülmények is döntően előmozdították: itt halmozódott föl a legtöbb tőke, és ami ennél is fontosabb, itt lakik a legtanultabb és ennél fogva magasabb munkabér ellenére legolcsóbban termelő munkásság. A tőkefölhalmozódás a háború éveiben nemcsak hogy szünetel, hanem ellenkezőleg, nagyarányú tőkefogyatkozás áll be. Ami pedig a munkaerőt illeti, a háború folytán Európa ebben a tekintetben is nagy hátrányba kerül. A legbecsesebb munkaerők egyrésze odavész a háborúban; másik része, rokkantan, munkaképtelenül jön haza. Aki pedig épkezélab tér is vissza ebből a rettenetes harcából, annak a munkaereje is megfogyott, termelőképessége kisebb lett. Aki csak valaha beszélt a háborúból megtért bármily rendű vagy rangú emberekkel, tapasztalhatta milyen hirtelen megöregedett, összeroppant ott mindenki. Még mi magunk is, akik hazulról lessük a világfölforgató öldöklés híreit, az elmúlt nyolc hónapban annyit öregedtünk, mint máskor négy év alatt. A harcából visszatérő emberek nem bírnak többé avval a munképességgel, amellyel a háború előtt bírtak. Ezzel épen az a tényező szenved óriási csorbát, amelynek Európa ipara főként köszönhetette, hogy olcsóbban tudott termelni, mint a többi világrész.

De Európa ipari termelése még egy okból meg fog drágulni! Mint előbb kifejtettük, Európában a hadviselés folyamán óriási mennyiségű fiktív tőke keletkezett államkölcsökönök alakjában. A háború befejezéséig a hadikölcsökönök összege a 100 milliárdot tetemesen fölül fogja múlni. Ez azt jelenti, hogy ezentúl az Európában termelt évi értékmennyiségből évente újabb öt milliárdot ki kell hasítani az államkölcsökönkötvények birtokosai számára. Nyilvánvaló, hogy ennek egy tekintélyes része az ipart fogja sújtani, akár közvetlenül termelési vagy jövedelmi adók alakjában, akár közvetve az ipari munkásokra kivetett fogyasztási adók alakjában. Vagyis az ipari termékek előállítása egy bizonyos hányadrésszel meg fog drágulni. Hogy mekkora ez a rész, ennek a kiszámítása nagyon bonyolult volna

* Alfred Weber: *Über den Standort der Industrien* című művében, amely a közgazdasági tudománynak legnevezetesebb alkotása az utolsó évtizedben, a telephely alakulását csak ugyanazon gazdasági területen belül dolgozta ki. Elméleti megállapításai azonban minden nehézség nélkül átvihe-tők a világgazdaságra is.

és addig végre sem hajtható, amíg nem látjuk, hogy az új terhekből mennyit vállal a nagybirtokos osztály a különböző országokban magára!

De a fiktív tőkének kamatoztatása nem az egyetlen új teher, amely a háború folytán az európai ipari termelést megdrágítja. A háború sok százezer, talán néhány millió rokkantjáról, az áldozatok hozzátartozóiról is gondoskodni kell. Ma még nem becsülhető meg milyen nagy lesz ez az új teher, de mindenestre szintén nagy súllyal fog nehezedni az ipari termelésre. Végül nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az agrártermékek óriási drágulása néhány évig mindenestre el fog tartani és hogy egyáltalán nincs kilátás arra, hogy a régi árszínvonalra visszasüljedjenek. Az európai munkásságnak nagyarányú munkabéremelést kell majd kiküzdenie, hogy a háború előtti standardját visszazerezeze. Ez a nagyarányú munkabéremelés pedig az európai ipari termelést arányosan meg fogja drágítani, mert ezt a munkabéremelést nem követi a munkásság munkateljesítményének emelkedése, éppen azért, mert nem standardjuk emelésére, hanem az agráriusok járadékának emelésére szolgál. Mindezek alapján nyugodtan megjósolhatjuk, hogy az európai ipari termelés a háború utáni évtizedben lényegesen drágább lesz, mint a háború előtt volt; a munkaerőben rejlő telephelyelőny el fog veszni.

Ezzel pedig óriási lendületet fog venni a világgazdaságnak egy irányzata, amelyet egy élesszemű megfigyelő, Gerhard Hildebrand, már egy évtizeddel ezelőtt észrevett és amelyre munkájában nyomatékosan figyelmeztette Európa közvéleményét:* hogy az agrár országok az utolsó előtti évtizedben erős tempóban igyekeztek magukat függetlenné tenni Európa ipari uralmától, mennyire csökkent a nyersanyagok kivitele, mennyire emelkedett az ipari termelőeszközök, főleg a gépek bevitele az agrár országokba. Hildebrand megjósolta, hogy eme természetes fejlődés útján Európa ipari túlsúlya a XX. század első harmadának végén el fog veszni. Hildebrand nézete nincs mindig kellően megalapozva, mivel nem veszi figyelembe az ipartelepülés kérdéseit és mint a legtöbb közgazdasági író azt hiszi, hogy bármely iparcikket a fogyasztási országban lehet a legelőnyösebben termelni; nem veszi figyelembe, hogy éppen a telephelyelőnyök folytán, amellyel némely iparág bizonyos országokban bír, éppen iparos országok közt is nagy árucseré lehet ipari termékekben, mint ezt Anglia és Németország áruforgalma bizonyítja. Ennek ellenére az ő érdeme, hogy a világgazdaságnak ezt az irányát és főleg ennek lehetséges következményeit Európa gazdasági és politikai fejlődésére élesen beállította. Ez az irányzat a háború folytán nagyon meg fog erősödni. Európa most egy darabig, amíg a háború tart és amíg a háború folytan

* Gerhard Hildebrand: *Erschütterung der Industrieherrschaft und des Industriesozialismus.*

erősen megcsappant készleteit kiegészíti, egyáltalán nem lesz képes gyarmatainak — közgazdasági értelemben véve e szót, — tehát nyersanyagszállítóinak iparcikkeket szállítani. Azután pedig a fönt kifejtett okokból csak tetemesen drágábban, mint eddig. Az agrárállamokban az iparcikkek drágulása módot nyújt majd arra, hogy az eddig az európai verseny alatt nyögő iparvállalatok föllendüljenek, hogy tanult munkásságot neveljenek, hogy a meglévők mellé új ipartelepek keletkezzenek. Európa főtelephely előnye, tanult, begyakorolt, nagy teljesítő képességű munkássága, a háború folytán súlyában kisebbedett; az idegen világ-részek főtelephely hátránya a tanult munkásság hiánya, most az európai ipar versenyképtelensége idején, részben kiküszöbölődik. Mire Európa ipara fölhagy a hadviselés céljait szolgáló termeléssel, mire kiegészíti a háború folytán megsökkenett belső készleteit és újra meg akarja majd kezdeni a világpiac számára a termelést: a világ minden részében friss, erős versenytársakra fog akadni, ipari viláгурalma alapjában meg lesz rendítve. Minél tovább tart a háború, annál nagyobb mértékben. Ennek persze mélyreható szociális következményei lesznek, amelyekről később szólunk.

Természetes, hogy a háború folytán főleg azokban a tengerentúli országokban fog az ipar nagyon megerősödni, amelyek amúgy is már az iparosodás útján voltak. Ilyenek főleg az Unió, amelynek nyersanyag kivitele állandóan csökken, ipari kivitele pedig emelkedik: Kanada, Japán, Ausztrália, Kína, Előindia, míg Afrika és Délamerika, valamint Ázsia műveletlen részei önálló ipart még soká nem fognak fejleszteni.

Természetes továbbá az is, hogy a világgazdaságban beálló ez a változás főleg Nyugateurópa államainak, Anglia, Franciaország, Németország közgazdaságát fogja sújtani. Ausztria-Magyarország, amelynek jelentős tengerentúli iparcikk-exportja nincs, csak kevéssé fogja ezt a változást közvetlenül megszenvedni; közvetve igen, mert a nyugati államok a világpiacra fölöslegessé vált áruikat fokozott mértékben igyekeznek majd nálunk elhelyezni és ezáltal az ipartelepülés tekintetében úgy sem valami előnyös helyzetben levő iparunkat fejlődésében gátolni. Oroszországot, amely felerészben úgyis ázsiai állam és amely óriási belső piacára támaszkodva, nagyon magas védővámokkal védi iparát, természetesen ez a változás nem érinti.

Vagyoni koncentráció a háború folytán; az agráriusok megerősödése

A világgazdasági változások rajza után térjünk át annak a vizsgálatára, hogy az európai országokon belül a háború milyen gazdasági változásokat létesített. A legszembeötlőbb mindenesetre a nagyarányú drágulás. Minden megdrágult, néhány kisszámú fényűzési cikk kivételével. A rohamos drágulás mindig a gazdagok vagyonát szaporítja. Minél nagyobb valamely mezőgazdasági, ipari, vagy kereskedelmi üzem, annál több félíg

vagy egészen kész árúja van. Ennek az ára pedig napról-napra emelkedik; a gazdagok automatikusan tovább gazdagodnak, anélkül, hogy ehhez bármily munkával hozzájárulnának! Ellenben a kisüzemek százazrei belepusztultak a háborúba. Sok kisiparost behívtak katonának, odaveszett, az üzem megszűnik. Sok kénytelen üzemét földadni, mert szegény ember léteére nagy nyersanyag-raktárt tartani nem tud, az anyagbeszerzés pedig a háború alatt nem történhetik úgy napról-napra, mint máskor. A budapesti és vidéki kis pékmesterek százai bezárták üzletüket; a gazdagok, akiknek van lisztjük, óriási vagyonra tesznek szert. A nagy fémipari vállalatok berendezkedtek hadseregszállításra és fényesen keresnek; a kisebbek, a szegények, amelyek az új berendezkedés költségeit előteremteni nem tudták, tönkremennek. A nagybankok fényesen keresnek, a vidéki kisintézetek a betétek kivonása és számtalan ügyfelük elpusztulása folytán a háború után válságos helyzetbe fognak kerülni. A vagyoni koncentráció minden téren rohamosabb, mint békés időben.

Még ennél is jelentősebb a földbirtokos osztály óriási meggazdagodása a háború folytán. A mezőgazdasági termékek ára egész Európában, sőt az egész világon, a háború folytán nagyon felszökött, nálunk körülbelül a duplájára emelkedett. A termelési költségek emelkedése nagyon csekély: a mezőgazdaság nem nyersanyagot alakít át, hanem elősegíti a földben levő anyagok átalakulását növényi és állati termékké. Az általános drágulás tehát alig érinti. A munkabér ugyan emelkedett a háború folytán; azonban a mezőgazdasági termékek termelési költségében a munkabér mindössze körülbelül csak 20%*? úgy hogy a munkabér bármily nagymérvű emelkedése a termelési költséget csak igen kis százalékkal emeli. A földbirtokos osztály tehát a háborúnak egész Európában nagy hasznát látta, kivéve a hadműveletek színterét, bárha az államok az ottani lakosságot a szenvedett károkért kárpótolni fogják, ami mellesleg megjegyezve, a háború folytán keletkezett fiktív tőkék újabb szaporítását fogja igényelni! Minél nagyobb birtoka van valakinek, annál több haszna van a mezőgazdasági termékek óriási drágulásából, mert saját háztartásának élelmiszerfogyasztása annál kevésbbé jó számba. Ellenben a kisbirtokosok, zsellérek, mezőgazdasági munkások, akik nem termelnek élelmiszerfölösleget, természetesen nem húznak hasznot a drágulásból, sőt a falusi munkásnép esetleg még kárát is látja. Nem helyes tehát az a beállítás, hogy az élelmiszerdrágulás a mezőgazdaság javára változtatja meg a jövedelem-és vagyonmegosztást; nem a mezőgazdaság, hanem csak a nagy- és középföldbirtokosok gazdagodnak meg, míg a mezőgaz-

* Károly Rezső: Gazdasági üzemtanának alapján kiszámítottam a „Közgazdasági Szemle” 1911. júl., aug., szept. számaiban megjelent „A drágaság” című tanulmányomban.

dasági dolgozó nép tömegei semmi hasznát sem látják. A mezőgazdaság terén is ugyanolyan vagyon koncentráció megy végbe, mint az ipar és kereskedelem terén.

Teljes súlyával nehezedik a drágulás a személyes munkájából élő néprétegekre, a munkások és hivatalnokok tömegeire. Ezeknek a jövedelme a háború alatt inkább csökkent mint emelkedett: a rettenetesen megdrágult viszonyok közt kénytelen volt az egész munkás- és hivatalnok-osztály a háború alatt standardját leszállítani: az ételmezés, a kulturális kiadások körül erős redukciók történtek. A hivatalnokcsaládok asztaláról eltűnt a megszokott mindennapi hús, a zsemle, kalács, a tej, tojás: helyét a hadiételmisszerek foglalták el, a munkások ételmezése pedig egyenesen az ostromlott vár helyőrségének ételmezésére emlékeztet.* A hivatalnok- és munkásosztály semmi hasznát nem látja a háborús áremelkedésnek, de teljes súlyát érzi. A drágulás jelensége az egész világra kiterjed: természetesen a legnagyobb arányú a világpiactól leginkább elzárt Németországban és Ausztria-Magyarországon. Kisebb méretű a többi államban. De még Angliában is olyan nagyarányú, hogy az angol munkásság hatalmas bérmozgalmak révén tetemes béremelést vívott ki épen a drágaságra való tekintettel. Európa többi hadviselő országaiban ez az út a munkásság standardjának föntartására nem áll nyitva.

A jövedelemmegoszlásnak a nagybirtokos- és nagyparaszt osztály javára szolgáló ez az eltolódása a háború befejeztével sem fog hamarosan véget érni. A háború egyik legfontosabb hatása az állatállománynak egész Európára kiterjedő, óriási; arányú megfogycsozása, egy általános depekoráció lesz. A javak eltűnése, amely a háborús közgazdaságot általában jellemzi, itt is teljes erővel lép föl, azzal a különbséggel, hogy az állatállomány kiegészítésére hosszabb idő kell, mint más javak pótlására. Mivel pedig megfelelő állatállomány alig nélkülözhető előfeltétele az eredményes növénytermelésnek, nyilvánvaló, hogy Európa termésátlagai a háború után jó ideig kisebbek lesznek mint a háború előtt! Itt is meg fog nyilatkozni az általános szabály: a mezőgazdaság valóságos értéktermelése kisebb lesz, a pénzben kifejezett értéke azonban sokkal nagyobb, mint máskor. A depekoráció különösen rossz hatással lesz a magyar mezőgazdaságra, amely már a háború előtt is kelleténél kisebb állatállománnyal rendelkezett; a mezőgazdasági többtermelés ideálja a háború folytán legalább újabb tíz évi halasztást szenvedett!

Természetes, hogy a vagyoni és jövedelmi viszonyokban a földbirtokos osztály javára beállt eltolódás nem fog hatás

* Jellemző, hogy míg béke idején Budapesten a lóhús vevőközönsége csak a legszegényebb néprétegekből került ki és a piacra került mennyiséget alig lehetett eladni, most már oly óriási a tolongás a lóhússzékék előtt, hogy rendőri beavatkozásra van szükség és mindenki csak félkilót kap egyszerre.

nélkül maradni a politikai viszonyokra sem: az agráriusok politikai és társadalmi befolyása Európaszerte növekedni fog, nálunk pedig egyenesen korlátlan lesz. A magyar mezőgazdaság fölsegítése címén bizonyára az új követelések egész sorával fognak az agráriusok a magyar állammal szemben fellépni. Amint látjuk, a politikai perspektíva semmiképp sem mondható rózsásnak.

A fiktív tőkék fölszaporodásának hatása a háború után: nagy konjunktúra!

Minél tovább tart a háború, annál több valóságos érték pusztul el, annál üresebb, kifosztottabb lesz Európa! Elfogy minden: a gabona, a ló, szarvasmarha, disznó, a fémek, a szén, a textilárúk minden fajtája, a bőr és minden ezekből készülő termék. Kiürülnek a gyárak, raktárak, üzletek. A pénzbőség nem tudja többé leplezni a valóságos szegénységet.

Természetes, hogy ilyen körülmények közt a háború befejezése után hamarosan igen nagy konjunktúrának, a termelő munka nagyarányú megfeszítésének kell bekövetkezni. Európa területén legalább is tízezer falut és várost kell újra felépíteni! Az elpusztított utakat, vasutakat, hidakat és alagutakat helyre kell állítani. A kifogyott készleteket gyors tempóban pótolni kell. Nagyarányú föllendülés fog bekövetkezni, a munkapiac ahol oly sok százezer, talán millió becses munkaerő hiányozni fog, a munkásokra kedvező lesz, nagy munkáskereslet lesz erősen emelkedő munkabérek mellett! Így lesz ez minden hadviselő országban, a győztesnél csakúgy mint a legyőzötnél.

A háború utáni nagy konjunktúrát a fiktív tőke óriási mennyisége még jobban fokozni fogja! A forgalomba került rengeteg mennyiségű papírpénz birtokosai, minden áron igyekezni fognak pénzüket kamatoztatni. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha azt produktív módon használják föl, vagyis termelő eszközökbe fektetik, hogy értéktöbbletet termeljenek vele. A parlagon heverő pénz nem tőke, nem kamatozik. Igaz, hogy ennek ellentmond az a tény, hogy hiszen mindenkinek módjában van pénzét bármely pénzintézetnél kamatozóan elhelyezni. De ez semmivel sem rontja le előbbi állításunkat. A pénzintézetek csak úgy képesek kamatot fizetni, ha a maguk részéről vagy közvetlenül profitot hajtó vállalkozásokba fektetik, vagy olyanoknak adják kölcsön, akik ezt cselekszik. A modern bank-szervezet nem szaporítja semmivel a tényleg termelt és a tőketulajdonosok közt fölosztható értéktöbblet mennyiségét; csak arról gondoskodik, hogy minden pénztőke arányosan részesüljön a termelt összes profitból, még ez esetben is, ha parlagon hever a bankok kasszáiban. Természetes, hogy minél nagyobb a parlagon heverő tőkék aránya a működő, értéktöbbletet termelő tőkéhez képest, annál kisebb lesz a pénztőke kamatja, annál alacsonyabb a kamatláb! A pénztőkét tehát át kell alakítani termelőtőkévé, akár közvetlenül a

tulajdonosok által, akár a bankok közvetítésével. Így tehát egy óriási arányú alapítási láz fog bekövetkezni, számtalan új ipari és közlekedési vállalat fog keletkezni. A munkaező nagy részét új termelő eszközök termelése fogja igénybe venni; az újonnan keletkező gyárak épületeit, gépeit, berendezéseit fogják termelni. A fiktív tőkének ez a törekvése, hogy termelő tőkévé alakuljon át, növelni fogja a drágaságot, illetve meg fogja hosszabbítani a drágaság tartamát, mert a munkaezőnek túlnagy része lesz új termelőeszközök termelésével elfoglalva és így a kész, a közvetlen fogyasztásra alkalmas javak termelésére kelle-ténél kevesebb munkaező fog jutni.

Normális gazdasági állapotban a fölösleges mennyiségű bankjegy visszavándorol a kibocsátási helyre, a központi jegy-kibocsajtó intézetekhez. A forgalomban mindig csak annyi marad, amennyi annak lebonyolításához szükséges; mihelyt nincs rá szükség, mindenki siet ezt visszajuttatni a jegybank-hoz, hogy ne kelljen érte kamatot fizetni. Az elintézésnek ez a módja a háború után nem lesz lehetséges, mert a számtalan milliárdra rugó papírpénz — és ennek elhelyezése által keletkezett bankbetét—nem kölcsönzés útján került tulajdonosaihoz, hanem olyan módon, hogy a háború előtt volt valóságos vagyonok, reális javak helyébe lépett, vagy a háború alatt szerzett óriási profitokat testesíti meg. A bankjegy-mennyiségnek tehát nincs meg a rendes útja vissza a jegybankhoz és nyomása a közgazdasági életre csak akkor szűnik meg, ha sikerül érte külföldön való-ságos javakat kicserélni, vagy a belföldi árütermelést és for-galmat annyira emelni, hogy a megszorodott pénzmennyiségre mint forgalmi eszközre szükség van!

Sokan azt hiszik, hogy a győztes fél részére a nyerendő hadisarc a háború közgazdasági pusztításait kipótolja. Ez nagy tévedés. Elsősorban a most folyó háború költségei oly rette-netes nagyok, hogy a legyőzött fél teljesen képtelen lesz a győztes hadiköltségeit csak némikép is megközelítő sarcot elő-teremteni. Másodsorban a hadisarc az államnak jut; az állam kifizeti vele adósságainak egy részét. Ez hasznos, amennyiben kisebbíti a kamatterhet, kisebbíti az évi értéktermelésnek azt a részét, amelyet az állam évről-évre kénytelen kiadásainak fődö-zésére kihatítani. Ezzel szemben egy nagy hadisarc a győztes országokban elhelyezést kereső tőkék mennyiségét erősen növelné. Mert hisz nyilvánvaló, hogy az arany — a hadisarcot aranyban szokták fizetni — amely így az illető országok polgárainak birtokában az eddig bírt államkölcson kötvények helyébe lép, önmagától ép oly kevésbé kamatozik, mint a papírpénz. Azok tehát, akiknek a hadisarc folytán kamatozó államkötvények helyett aranyból áll a vagyonuk, szintén kénytelenek odatöre-kedni, hogy aranyukat termelőeszközökké változtassák át, tehát növelik a termelőeszközök iránti keresletet, erősítik a konjuk-turát, szítják a drágaságot. Az aranynak a papírpénzzel szemben

csak az az egy nagy előnye van, hogy sokkal könnyebben lehet érte külföldön javakat becserezni, mint a papírpénzért.

Nagy konjunktúra, bőséges pénz olcsó kamatláb mellett, nagy munkáskereslet, de egyben igen nagy drágaság: ezek lesznek a háború befejezte után a közgazdasági élet legjellemzőbb vonásai. A gazdagodási folyamat a vagyonosok számára tovább fog folyni!

A konjunktúrát követő ipari válság

A kapitalista termelésben a nagy konjunktúrát nagy válság szokta követni. A termelés anarchiája folytán a termelő eszközök termelése, a termelés kibővítése a jó konjunktúra idején olyan nagyarányú, hogy túlermelés keletkezik és beáll a válság a maga ismert tüneteivel: árúfölhalmozódás, hitelmegvonás, csőd, pénzválság, munkanélküliség. A háború utáni nagy konjunktúrát egy minden eddiginél óriásibb és hosszabb tartamú válság fogja Európában fölváltani két okból: először is, mivel a termelőeszközök termelése, a termelés kiterjesztése a háborút követő konjunktúra idején sokkal nagyobb arányú lesz, mint máskor, mert a háború alatt keletkezett rengeteg új papirostóke keresi majd a módját a produktív elhelyezésre. Másodszor a világgazdaságban a háború folytán beállott ipartelepülési eltolódások miatt, amelyekről előbb szoltunk. Mire Európa ipara ki fogja egészíteni saját megcsökkent készleteit; mire fölépülnek a konjunktúra idején keletkező óriási új ipartelepek és az európai ipar ismét régi tengerentúli piacait keresi föl iparcikkeivel: mindenütt szemben találja majd magát az újonnan, a háborús korszak alatt keletkezett tengerentúli ipar termékeinek versenyével. A válság rettenetes és végnélküli lesz, mert nem áll majd rendelkezésére az európai iparnak a válság legyőzésének rendes módja: a piac kibővítése! Nem lehet majd többé új piacokat nyitni, új kizsákmányolási területeket szerezni a fölöslegessé vált ipari termékek elhelyezésére. A tengerentúli államok bizonyára magas védővámokkal fogják óvni zsenge iparukat. Nyugateurópának a tengerentúli exportra fölépített iparát olyan hosszantartó válság fenyegeti, amire a modern kapitalizmus történetében még nem volt példa.

De nemcsak hogy iparcikkeket lesz nehéz az idegen világ-részekben elhelyezni: nehéz lesz az iparúzéshez szükséges nyersanyagot is beszerezni. Az újonnan fejlődő helyi ipar azoknak tetemes részét a maga részére fogja lefoglalni. Európa iparosodásának folyamata evvel meg fog akadni. Az ipari munkásság egy része a tengerentúl keletkezett, gyorsan fejlődő iparban fog keresetet találni. A mezőgazdasági munkásság városba tódulása meg fog szűnni, mert az idegen világ-részek korlátozzák nyersterményeik kivitelét Európába és így Európa lakosságának azon kell majd lenni, hogy saját területén termelje meg élelmének és ruházati nyersanyagának nagyobb részét. Ez pedig jelenti a mezőgazdasági termékek drágulását, a föld értékének

emelkedését és a földbirtokos osztály egyre növekvő hatalmát. Súlyos hosszantartó válság után bizonyos világgazdasági kiegyenlítődés fog beállni. Nyugateurópa meg fog szünni a világ műhelye, egyetlen „város” lenni. Viszont a világ többi részén is jelentősebb ipari termelés fog folyni. Európa pénzügyi, ipari és evvel politikai és kulturális túlsúlya meg fog szünni, vagy legalább is súlyos csorbát fog szenvedni!

Az a kép, amelyet itt festek, talán túlsötét! Ez attól függ, amit ma még senki sem tud eldönteni, hogy mennyi ideig tart a háború: továbbá még inkább attól, hogy Európa eddigi ipari fölényét milyen arányban idézték elő megváltoztathatatlan természeti tényezők és mennyiben történelmi okok; a nagy tőkefőlhalmazódás és a tanult munkásság. Lehet, hogy a tényleges fejlődés kevésbé sivár lesz, de azt kétségtelennek tartom, hogy a fejlődés iránya ez lesz. A háborúval kapcsolatos nagy vagyon- és üzemkoncentrációnak legfeljebb annyiban lesz a válságra enyhítő hatása, hogy a termelés és fogyasztás viszonya áttekinthetőbbé válván, a túltermelés nem lesz nagyméretű és sok érték nem fog elpusztulni. Annál súlyosabban fog a válság a munkásosztályra nehezedni. A koncentrált nagytőke nem a termelt értékek elpusztítása által fogja a túltermelést megszüntetni, mint ez a régebbi válságokban történt, hanem a termelés szünetelése és korlátozása révén. Ilyenformán a válság főleg hosszantartó munkanélküliségben és nem nagy bukásokban, nem kapitalista vállalatok összeomlásában fog megnyilvánulni. Így volt ez már az utolsó két válság alkalmával is. A koncentrált nagytőke a válság terhének oroszlánrészét a munkásság vállaira hárítja át...

Magyarország a háború után

Természetesen bennünket elsősorban az érdekel, hogy mi lesz Magyarországon a háború után. Erre ma részletesen felelni lehetetlen. Részben olyan föltevésekkel kellene számolni, amelyeknek bekövetkezése a háború eredményétől függnek. Azok az általános megállapítások, amelyeket eddig kifejtettünk, természetesen Magyarországra is állnak. Magyarország is nagyon megfogyatkozott valóságos javakban. A forgalomba került papírpénz mennyisége bizonyára itt is igen nagy. A munkaerő pusztulása a háború folytán szintén. Ilyenformán a háború utáni időben nálunk is egy nagyarányú gazdasági föllendülés várható, amelyet nálunk is egy hatalmas gazdasági válság fog követni. Az európai ipar világpiaci válsága Magyarországot közvetlenül alig fogja érinteni, mert nincs a világpiac számára dolgozó ipara. Közvetve azonban a magyar ipar nagyon is meg fogja érezni a háború okozta világgazdasági válságot. A tengerentúli piacokról kiszorult német, angol, osztrák ipar főlegesen vált iparcikkeit rá fogja zúdítani Magyarországra, túrheteretlen versenyt támasztva a telephely dolgában úgysis hátrányos helyzetben levő magyar iparnak!

Rettenetes súllyal fog nehezedni Magyarországra az állami kiadásoknak nagyarányú megnövekedése a háború után. Aligha tévedünk, ha a háborúból keletkező új államadósságnak Magyarországra eső hányadát 6—8 milliárd koronára becsüljük, amelynek évi kamata 4—500 millió korona, tehát sokkal több, mint amennyit Magyarország összes eddigi államadósságai fejében fizetett.* Ehhez kell még számítani a rokkantak, özvegyek, árvák, nyugdíjasok eltartására szükséges összegeket. Oly összeg ez, amely a magyar állam valóságos kiadásait — ha az üzemi természetű és így visszakerülő kiadásokat leszámítjuk — csaknem megduplázza. Ez pedig a mai adóteher megkétszereződését jelenti.

Még nyomasztóbb hatással lesz az élelmiszerek roppant magas ára. A háború folytán az élelmiszerek világpiaci ára is tetemesen felszökött; a monarchiában érvényben levő roppant magas agrárvámok pedig elvégzik a többit: a monarchiának a háború után is a legmagasabb élelmiszer árai lesznek a világon. A nagy adóterhet, a rettenetes élelmiszerdrágaságot és az ipari válságot Magyarországot gyöngye közgazdaságát alapjában meg fogják rendíteni: a kivándorlás, amely az utolsó évtizedben 1903-tól 1912-ig több mint egy millió emberre szökött föl, a jó konjunktúrát fölváltó gazdasági válság idején eddig el sem képzelt „méreteket fog ölteni ...

„Tanulságos és fontos feladat volna, megvitatni és megállapítani azt a gazdaságpolitikai programot, amelynek keresztülvitele lehetővé tenné Magyarország számára, hogy a háború által előidézett gazdasági bajokkal sikeresen szembe szálljon. Ennek a tárgyalása azonban kívül esik mai tanulmányunk keretén. Csak azt akarjuk jelezni, hogy ha sikerülne Magyarország mai belpolitikáját megváltoztatni, ha sikerülne a komoly, becsületes, demokratikus birtok- és állampolitikát megindítani, Magyarország eddig ki nem használt gazdasági erőforrásait megnyitni: több reménnyel nézhetnénk a jövő elébe, mint sok más gazdagabbnak tartott európai ország!

* Az 1912. évi zárszámadások szerint az összes államadósságok összege csak 5,5 milliárdra, a kamatteher 323 millióra rúgott.